УДК 336.1.+355

Г.М. Филюк, д-р екон.наук, доц., К.Є. Ульянов, викладач

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Проаналізовані основні проблеми економічної складової національної безпеки. Окреслені основні заходи щодо підвищення ефективності державної політики України у секторі безпеки і оборони.
Ключові слова:національна безпека, економічна безпека, оборонні витрати.

The paper analyzes major problems of economic sector national safety. Major measures towards improvement of safety policy efficiency in Ukraine are outlined.
Key words: national safety, economic security, defensive charges.

Актуальність теми дослідження. Національна безпека залишається однією з найважливіших основ і функцій сучасної держави. Здатність держави самостійно захищатися від зовнішньої загрози є головним елементом традиційних уявлень про суверенітет. Натомість нездатність держави забезпечити недоторканність своїх кордонів і гарантувати безпеку своєму населенню ставить під сумнів її право на існування.

На сьогодні перед Україною постала реальна перспектива залишитися практично наодинці перед низкою загроз національній безпеці, зумовлених наслідками світової фінансово-економічної кризи, кліматичними змінами, браком енергоресурсів, дефіцитом безпеки і стабільності у регіональному та глобальному вимірах. У сучасному світі актуальність цих викликів і загроз для нашої держави зростає, що вимагає від неї створення ефективних механізмів боротьби та протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні дослідження проблеми функціонування збройних сил є об'єктом наукового інтересу багатьох сучасних вітчизняних науковців. Окремі її аспекти аналізувались у працях Александрова О., Бегми В., Борохвостова В., Горбуліна В., Зубарєва В. Лєнкова С., Мандрагеля В., Маркелова В., Мунтіяна В., Свергунова О. та ін. Тим часом, окремі напрями подолання деструктивних тенденцій та розвитку Збройних Сил України (ЗСУ) потребують подальших досліджень. Необхідно більш повно розкрити сучасний стан та перспективи реструктуризації Збройних Сил, проаналізувати проблеми їх фінансового забезпечення, а також ефективність державного управління у цій сфері тощо.

Тому мета статті – охарактеризувати сучасні тенденції та економічні проблеми функціонування Збройних Сил України, а також окреслити шляхи підвищення ефективності державної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Під впливом еволюції поглядів на засоби і способи забезпечення національної безпеки зростає розуміння необхідності кардинального переосмислення підходів до формування системи забезпечення воєнної безпеки, переконання в тому, що без її вдосконалення неможливо досягти головної мети – забезпечення національної безпеки (стабільного міжнародного і внутрішньополітичного становища країни, її суверенітету і територіальної цілісності, захисту і реалізації національних інтересів) як невоєнних заходів, так і воєнної сили. Забезпечення національної безпеки в Україні практично унеможливлюється внаслідок існування значної кількості проблем функціонування вітчизняного військово-промислового комплексу.

По-перше, найслабшим місцем військової галузі України залишається проблема військово-технічної модернізації та переоснащення ЗСУ новітніми й перспективними зразками озброєнь. Фактичний стан озброєнь і військової техніки (ОВТ) характеризується швидкими темпами втрати ресурсу технічної придатності: 80% зразків ОВТ експлуатуються понад 15 років, а переважна частина основних озброєнь – фізично і морально застарілі. Зокрема, близько 90% бойових літаків і 2/3 гвинтокрилів не можуть піднятися у повітря, близько 50% зенітно-ракетних комплексів і систем потребують ремонту та модернізації, потребують ремонту більшість артилерійського озброєння, бронетанкової та автомобільної техніки, понад 75% бойових кораблів і суден не здатні виконувати завдання на морі [1]. Загалом, щороку майже на 9% зменшується бойовий потенціал – за рахунок фізичної та моральної зношеності військової техніки й озброєння, революції у військовій сфері. Тільки 30 % припадає на відносно сучасні зразки. Але вони своїми характеристиками усе-таки поступаються найкращим світовим системам озброєнь [2, с. 131]. Крім того, кожні 10 років подвоюється вартість новітніх озброєнь і щороку на 5–10% зростає вартість ремонтно-експлуатаційних робіт [3, с. 5]. Наслідком цього стало згортання бойової підготовки, надзвичайно істотне скорочення часу перебування в повітрі льотчиків (у 2010 р. середній наліт льотчика склав 17 годин 53 хвилини [4], раніше – лише по 4-5 годин на рік). У Сухопутних військах зі 100 солдат бойову підготовку проходять лише 4-5 [1]. Система військового зв'язку в основному складається з аналогових систем передачі інформації виробництва 70-80 років XX ст. [5].

По-друге, нині мілітарне навантаження в Україні з урахуванням її позаблокового статусу є досить істотним. Збройні Сили України нараховують 125 тис. військовослужбовців та вільнонайманих працівників при відсутності явних воєнних загроз. Крім того, за оцінками аналітиків, невиправдано роздутими в Україні є штати спецслужб (приблизно 50 тис.), які на третину або наполовину перевищують відповідні показники в Польщі (25 тис.), ФРН (30 тис.). Велика кількість персоналу в УДО (понад 3000 осіб), Державній службі спеціального звязку та інформації (8500 осіб). Водночас, у більшості розвинутих країн (країни ЄС, США, Японія) кількість поліцейських на 1 тис. мешканців становить 2-3 працівники (у тому числі це й працівники прикордонної поліції). В Україні цей показник становить 6–9 правоохоронців. При цьому, населення держави має тенденцію до зменшення, а чисельність правоохоронців – до збільшення [6]. Як позитивний факт, відзначимо, що згідно з проектом Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на 2012-2017 роки протягом 5 років планується скоротити до 20 % особового складу [8].

По-третє, має місце неефективне використання обмежених фінансових ресурсів, Так, на утримання особового складу, за різними оцінками витрачається 70-85% усіх коштів, що значно перевищує критичну межу (у світовій практиці – близько 45-50%). Таким чином, має місце так званий "ефект проїдання". На інші статті коштів майже не залишається. Як основний аргумент такої ситуації керівництвом держави називається недостатність фінансових ресурсів для реформування армії. Тим часом, на думку впливового західного політолога, заяви українського військового керівництва про те, що

© Филюк Г.М., Ульянов К.Є., 2011

скорочення чисельності військовослужбовців потребує у 1,5-2 рази більше коштів, ніж утримання такої ж кількості,є некоректним [7]. Тим часом, витрати на одного військовослужбовця в Україні у грошовому вимірі у 15-20 разів менші, ніж у розвинутих країнах (США, ФРН, Франція) і у 2-3 рази менші, ніж у Російській Федерації.

По-четверте, незначні можливості технічного переоснащення Збройних Сил України. Протягом останніх років частка оборонного бюджету, яка спрямовується на закупівлю озброєнь і військової техніки, а також НДДКР є неприпустимо малою. За словами Міністра оборони України, на розвиток озброєння і військової техніки витрачається менше 10% виділених коштів, тоді як у провідних країнах світу цей показник сягає 40% [8]. За оцінками фахівців, можливість модернізації навіть за оптимістичними прогнозами не перевищуватиме 10 % наявних ОВТ до кінця терміну їх експлуатації, що стає переважаючим чинником розпаду армії.

По-п'яте, спостерігається поступове згортання за останні 5 років (2006-2010 рр.) фінансування за важливими позиціями (табл. 1), а саме: матеріально-технічне забезпечення бойової підготовки; державні цільові програми розробки та створення нових видів озброєння; конверсія колишніх військових об'єктів. Зокрема, видатки на реформування та розвиток Збройних Сил України скоротилися майже на 60 %; на будівництво і капітальний ремонт військових об'єктів – більше, ніж на 80 %; на утилізацію звичайних видів боєприпасів та рідинних компонентів ракетного палива – понад 60 %; на захист важливих державних об'єктів; соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, що звільняються в запас або відставку – понад 80 %. Але видатки на утримання особового складу Збройних Сил України збільшилися втричі [9].

***Таблиця* 1. Розподіл видатків Міністерства оборони за функціональним призначенням у 2006-2010 роках, у % [9]**

Видатки за функціональним призначенням	2006	2007	2008	2009	2010
утримання ЗС	68,7	73,9	77,2	84,0	87,9
підготовка ЗС	16,1	14,6	13,4	8,8	5,1
Розвиток озброєнь, військової техніки та інфраструктури	15,2	11,5	9,4	7,2	7,0

По-шосте, проблема ускладнюється через розподіл видатків Державного бюджету для Міністерства оборони на загальний та спеціальний фонди. Головне призначення спеціального фонду є отримання додаткових коштів від комерційних операцій. Так, загальним фондом забезпечуються фактично на 100% витрати на керівництво та військове управління ЗСУ, на 90 % – утримання особового складу, ці витрати більш-менш гарантовані державою. Тим часом, зі спеціального фонду мають забезпечуватися переважна частина витрат на прикладні дослідження у сфері військової оборони держави (майже на 60 %), утилізація боєприпасів та рідинних компонентів ракетного палива (також майже на 90 %), тощо. Таким чином, напрошується висновок: якщо вдасться реалізувати низку комерційних операцій, то збройні сили країни отримають кошти для пріоритетних статей оборонного бюджету, якщо ж не вдасться, то не отримають.

По-сьоме, важливою проблемою є також нерівномірне фінансування заходів розвитку ОВТ протягом року. Так, за даними Міністерства оборони України, Міністерство фінансів України у помісячних розписах асигнувань основну суму коштів виділяє, як правило, у IV кварталі. Це практично унеможливлює освоєння призначених коштів у повному обсязі, порушує послідовність та повноту виконання заходів з розробки та закупівлі озброєння, не дозволяє ефективно спланувати фінансування заходів з розвитку ОВТ, призводить до ситуації, коли Міноборони вимушено здійснювати авансування виконання заходів з розвитку ОВТ, що в свою чергу призводить до збільшення дебіторської заборгованості.

Крім того, тільки в період з 2006 по 2009 рік оборонне відомство недоодержало близько 11,5 млрд. гривень. Як наслідок, була призупинена більшість програм розвитку Збройних Сил України. За оцінками фахівців, для виконання усіх запланованих на рік у Збройних Силах програм, їх бюджет повинен у середньому становити 32,4 млрд. грн., а щоб армія могла "просто розвиватися й виконувати свої функції" – 17,7 млрд. грн. Тим часом, на потреби Міністерства оборони України у 2011 р. затверджені видатки у сумі 13,585 млрд. грн. (у 2010 р. цей показник був 12,477 млрд. грн.) [4]. Це вкрай мало.

Наявність цих та ряду інших проблем негативно позначається на озброєннях, технічній модернізації, проведенні навчань тощо. З причин недофінансування Збройні сили знаходяться на межі розвалу.

Тим часом, національна оборона, яку забезпечують збройні сили, виступає тим суспільним благом, що дозволяє гарантувати національну безпеку держави. Ще при зародженні класичної політекономії Адам Сміт дійшов висновку, що витрати на утримання армії – витрати на фінансування одного із головних "суспільних благ". Економічна теорія у широкому контексті розглядає суспільне благо як благо, яке має такі особливості.

- Невибірковість (споживання суспільного блага однією людиною не зменшує його доступності для інших).
- Невиключеність (жодна людина не може бути не допущена до споживання блага, навіть якщо вона відмовляється за нього платити).
- Неподільність (не може бути розділене на одиниці споживання й продано вроздріб).
- Неможливість визначення ціни на окремі одиниці суспільного блага

Такий специфічний товар населення купує у держави, сплачуючи його вартість у вигляді податків. Отже, оборонні витрати – це необхідні витрати для виконання обов'язку держави перед народом. Ці витрати є одними з найбільших. Так, у 2009 р. витрати федерального уряду США на національну оборону склали $ 799 мільярдів. Незважаючи на те, що населення країни розходиться в думках щодо того, чи є ця сума дуже великою або занадто малою, ніхто не ставить під сумнів обґрунтованість певних витрат на забезпечення національної безпеки. Навіть економісти, які виступають за обмеження ролі уряду, погоджуються, що національна оборона – суспільне благо, яке має надаватися виключно державою.

Висновки. Таким чином, підвищення ефективності державної політики України у секторі безпеки і оборони з метою забезпечення його існування і подальшого розвитку вбачається нами у: по-перше, у його належному фінансуванні витрат на утримання особового складу, на навчання та бойову підготовку військ, на розвиток озброєнь, військової техніки та інфраструктури; по-друге, у посиленні контролю за ефективністю цих витрат. Для цього, на нашу думку, необхідно реалізувати декілька кроків.

1. Необхідним є забезпечення бюджетного фінансування сектору безпеки як цілісної системи в обсягах,

достатніх для його реформування і розвитку. Крім того, фінансові ресурси, які залучаються до державних цільових оборонних програм розвитку ОВТ Збройних Сил України, мають надходити переважно за рахунок державного бюджету і бути включені до його захищених статей. Залучення ж інших джерел фінансування повинно проводитися тільки під державні гарантії їх своєчасного надходження та отримання у запланованих обсягах.

2. Слід погодитися з думкою [9] про необхідність забезпечення рівномірного (протягом року) надходження фінансових ресурсів на виконання державних цільових оборонних програм розвитку ОВТ Збройних Сил України. Такий підхід має забезпечити можливість планування робіт виконавцями та своєчасного освоєння ними виділених коштів у межах року.

3. Виникає нагальна необхідність кардинального скорочення чисельності органів сектору безпеки і оборони, у першу чергу, Збройних Сил, а також підвищення жорсткості вимог ресурсного забезпечення. Скорочення чисельності чисельність і склад армії створить можливості для підвищення заробітної плати для об'єктивно необхідних працівників, для виділення коштів на поточну роботу і розвиток. Крім того, скорочення терміну служби в армії має наблизити Україну до європейських стандартів і сприяти поетапному переходу всього українського війська на контрактну, тобто професійну, основу. Однак, підкреслимо, що ця проблема досить непроста й потребує особливої уваги законодавчого органу держави й цілого суспільства, оскільки через кілька років може виявитися, що чисельність військових формувань держави скорочено в надмірній кількості або скорочено зовсім не те, що належало б скоротити, а наслідки виявляться непередбаченими.

4. Питання фінансування сектору безпеки і оборони мають вирішуватися у стратегічній ланці, що дозволить забезпечити необхідні реформи і розвиток. До цього часу питаннями фінансування (підготовкою проекту закону про Державний бюджет) опікується Міністерство фінансів України, що як правило, застосовує підхід "від минулорічних показників", і не дозволяє ресурсно підтримати відповідні реформи.

5. Необхідним є прискорення процесу утилізації надлишкових озброєнь, військової техніки. Це також сприятиме зменшенню витрат на утримання надлишкової військової техніки, інфраструктури та обслуговуючого персоналу, підвищенню довіри до планів України з роззброєння, налагодженню партнерських стосунків і залученню додаткових джерел фінансових ресурсів. Крім того, це забезпечить підвищення рівня безпеки населення, вивільнення та рекультивацію територій військових частин, що підлягають розформуванню або переформуванню під час реорганізації Збройних Сил.

Насамкінець, зазначимо, що оборонні витрати безперервно конкурують із соціальними витратами за частку, відведену їм у держбюджеті. Очевидно, таке суперництво тим гостріше, чим більший тягар соціальної відповідальності покладається на державу. Соціальний сенс витрат на оборону існує лише в тому разі, коли вони перебувають у межах розумної достатності і справді служать гарантом безпеки держави.

1. Криза оборонної реформи 2000-2010 років. Нові умови, рішення, результати [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://niss.gov.ua/content/articles/files/Kriza_obor.pdf. 2. Борохвостов В.К. Україна-НАТО: проблемні питання українського оборонно-промислового комплексу // Стратегічна панорама. – 2005. − № 2. − С. 131. 3. Мунтіян В. Фінансування збройних сил України: проблеми та перспективи // Дзеркало тижня. – 2002. – 7 вересня. – №34. – с. 5. 4. Мандрагеля В. Національна безпека України: сучасні орієнтири в контексті глобальних змін. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://defpol.org.ua/site/index.php/uk/arhiv/obonoglyad/5701-2011-05-31-11-23-34. 5. Український народ має бути впевнений, що армія спроможна його захистити (Інтерв'ю міністра оборони України Михайла Єжеля) // Народна армія. – №73. – 2.04.2010; [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=appearance&sub=read&id=18117 . 6. Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України у нових політичних реаліях. Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://niss.gov.ua/articles/394/. 7. Sherr J. Country briefing: Ukraine // Jane's Defence Weekly. – 2002. – 17 July. 8. Українська армія буде реформована [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244478645. 9. Порівняльний аналіз оборонних бюджетів України і Білорусі в контексті регіональних безпекових процесів". Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/518/

Надійшла до редколегії 06.10.11